

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ

УДК 37.014.3

Н. М. Самарук

Зміна освітньої парадигми сьогодення (сукупності переконань, цінностей, технічних засобів тощо) визначає потребу введення поняття компетентності. Така необхідність викликана загальноєвропейською і світовою тенденцією інтеграції, глобалізацією світової економіки, стандартизацією європейської освіти на засадах Болонської угоди. Відповідно до змін у світовій ринковій економіці та господарстві сьогодні зростають вимоги до фахівця, які забезпечують конкурентоспроможність на ринку праці, успішність у професійній самореалізації і кар'єрі. У таких умовах якісна професійна освіта має забезпечувати формування сукупності інтегрованих знань та вмінь, якостей особистості – професійну компетентність фахівця.

Тому потребує дослідження проблема формування професійної компетентності (ПК) фахівців, зокрема, фахівців економічного профілю.

Компетентнісний підхід розроблено англійськими науковцями як суто соціокультурний. У педагогічній науці компетентнісний підхід подано у роботах таких українських, російських і зарубіжних учених як, наприклад, Б. Вульфсон, І. А. Зімня, Н. В. Кузьміна, О. В. Овчарук, Є. І. Огарев, В. Г. Первутинський, А. В. Хуторський та ін. Аналіз наукової літератури свідчить, що найбільш дослідженою є ПК педагогічного працівника.

У межах нашого дослідження становлять значний інтерес праці, в яких відображаються різні підходи до формування ПК фахівця економічного напрямку. Різні сторони формування та види ПК фахівців економічних спеціальностей досліджували: В. Н. Приходько (економічна культура), В. Г. Черевко (комунікативна компетентність майбутнього менеджера), Є. А. Іванченко (формування професійної мобільності майбутніх економістів), В. Т. Лозовецька (ПК фахівця туризму); Л. М. Дибкова (форми і методи

індивідуального підходу у формуванні ПК майбутніх економістів), Н. В. Баловсяк (інформаційна компетентність економіста), Г. О. Копил (ПК фахівця з міжнародної економіки), В. Б. Уйсімбаєва (формування ПК економіста у процесі наукової роботи) та ін.

Отже, маємо підстави стверджувати, що існуючий вітчизняний і зарубіжний досвід розвитку педагогічної думки свідчить про актуальність потреби у розробці теоретичних основ та практичних шляхів формування ПК майбутнього фахівця. Проте, залишається багато невивчених аспектів цієї проблеми, зокрема, при підготовці спеціалістів економічного профілю. Так, недостатньо висвітлено чинники, які впливають на формування ПК, недостатньо уточнено категоріальний інструментарій і педагогічні умови формування ПК.

Тому метою статті є висвітлення проблеми формування ПК фахівця економічного профілю: уточнення категоріального апарату, висвітлення структури ПК, виявлення педагогічних умов та чинників, що впливають на формування ПК, побудова моделі формування ПК майбутнього економіста.

Теоретичний аналіз різних підходів до розуміння сутності ПК надав можливість зробити висновок про те, що змістове наповнення терміну “професійна компетентність” потребує уточнення і деталізації.

Поняття “професійна компетентність” увійшло в термінологію у 80-ті роки минулого століття з праць Ю. К. Бабанського. С. П. Баранова, В. О. Сластьоніна і вважалось складовою професіоналізму. Термін “компетентність” (від лат. *compreience*) – поняття, що висвітлює аспекти поведінки людини, пов’язані з виконанням роботи, визначає основну характеристику особистості, яка досягла або здатна досягти високих результатів у діяльності.

З позицій системного підходу (Т. Т. Браже, Н. І. Запрудський) ПК розуміється як певна система, що інтегрує знання, уміння, навички, професійно значущі якості особистості, яка забезпечує виконання особистих професійних зобов’язань [14].

Європейські науковці (М. Альге, М. Дебесс, Ф. Мар'є) трактують ПК як сукупність потенційних емоційних, пізнавальних та психомоторних дій ефективної діяльності. Заслуговує на увагу концепція “інтегрованого розвитку компетентності”, розроблена шведськими й американськими вченими (В. Чапанат, Г. Вайлер, Я. Лефстед). Розвиток компетентності спеціаліста тут пов'язується з інтеграцією інтелектуальних, моральних, соціальних, естетичних, політичних аспектів знань і вмінь. Професійна компетентність у контексті зазначеної концепції містить знання та вміння з різнобічних сфер життєдіяльності людини, що необхідні для формування вмінь здійснення діяльності творчого рівня [14].

Доволі вдалим видаються визначення компетентності як достатнього рівня професійних знань, умінь і навичок та сукупності особистісних можливостей і досвіду фахівця [2].

У широкому сенсі компетентність в основному розуміється як ступінь соціальної та психологічної зрілості людини, яка передбачає певний рівень психічного розвитку особистості, психологічну готовність до певного виду діяльності, що надає індивіду можливість успішно функціонувати в суспільстві й інтегруватися в нього. У вузькому сенсі компетентність розглядається як діяльнісна характеристика, міра інтегрованості людини в діяльність. А це передбачає певну світоглядну спрямованість особистості, ціннісне ставлення до діяльності. Деякі дослідники вважають, що суттєвим моментом компетентності є здатність приймати відповідні рішення в процесі вирішення конкретних проблем і виробничих завдань [3].

Проблема узгодження вітчизняної педагогічної термінології та науки загалом із компетентнісним підходом полягає в тому, що науковці переважно користуються традиційною і зрозумілою тріадою “знання-уміння-навички”, з якої виходить ціла низка категорій та понять. Проте, поняття “компетентність” є ширшим, ніж знання чи вміння, і передбачає здатність фахівця використовувати в конкретній ситуації набуті знання, уміння, навчальний та життєвий досвід, знання ним методів пошуку необхідної інформації, уміння її

аналізувати, бачити проблеми і шляхи їх вирішення, самоефективність, а також розуміння необхідності навчатися впродовж усього життя [4]. Погоджуємося з думкою О. Є. Лебедева, що компетентність – це здатність діяти в ситуації невизначеності, працювати в команді та навчатися [7]. З огляду на це, навички, уміння і знання, яких набуває під час навчання майбутній фахівець у галузі економіки, повністю узгоджуються з поданим вище означенням, бо якраз і передбачають здатність долати невизначеність [3]. Отже, компетентність виражає значення традиційної тріади “знання-уміння-навички”, інтегруючи їх в єдиний комплекс.

Теоретичний аналіз проблеми формування ПК фахівців потребує також уточнення категорій “компетентність” та “компетенція”. Ці поняття в сучасній науковій літературі суттєво різняться, тому їх доцільно розглядати й окреслювати по-різному. Аналіз сучасної соціально-педагогічної літератури з проблеми досліджуваних категорій засвідчив, що “компетентність” є більш широким поняттям, яке характеризує і визначає рівень професіоналізму особистості, а її досягнення відбувається через здобуття особистістю необхідних компетенцій, що складають мету професійної підготовки фахівця [5]. Так, С. А. Горобець вважає, що компетентність передбачає володіння людиною відповідною компетенцією, яка містить її особистісне ставлення до предмета діяльності. Компетентнісна в окремій галузі людина має певні знання та здібності, що надають їй можливість обґрунтовано судити про цю галузь й ефективно діяти в ній [3].

У межах цього підходу поєднуються, зокрема, поняття “компетентність” і “готовність”, які визначаються не як тотожні, а як зв’язок між внутрішнім потенціалом та реальним його втіленням (внутрішньою сутністю і зовнішнім виявом). Отже, ПК може розумітися як один із структурних компонентів професійної готовності до конкретного виду діяльності [3].

Розгляд сутності “професійна компетентність” передбачає також виявлення відмінностей чи тотожностей між поняттями “професійна компетентність” та “професіоналізм”. На основі аналізу психолого-педагогічної

літератури нами виокремлено деякі означення, що, на нашу думку, найбільш повно характеризують поняття професіоналізму:

– це міра і ступінь досконалості, якої досягає людина в процесі своєї діяльності, коли підіймається на вищу сходинку майстерності, стає авторитетом, майстром у своєму роді заняття [1];

– це інтегральна характеристика людини, що передбачає наявність високого рівня здійснення її професійної діяльності та життєву зрілість її особистості [10].

Отже, “професіоналізм” розглядаємо як результат організаційної і цілеспрямованої професійної діяльності, що передбачає формування особистості, яка має високий рівень ПК і здатна продуктивно вирішувати соціальні, професійні й особистісні завдання.

Аналіз педагогічних джерел надав можливість виявити різноманітні підходи до загальної класифікації **структури ПК** фахівця. Так, у загальній структурі ПК найчастіше виокремлюють комунікативну, психологічну, соціальну, технологічну і мовну складові [2]. Автори ще одного підходу стверджують, що структурними компонентами ПК фахівця є три сфери: мотиваційна, предметно-практична (операційно-технологічна), саморегуляції [3; 14].

За думкою, А. В. Хуторського, ПК становить сукупність ключових, базових та спеціальних компетентностей, які є ієрархічними рівнями-щаблями і виявляються в усіх компонентах структури ПК фахівця: професійно-діяльнісному, комунікативному й особистісному [13].

За В. Т. Лозовецькою [8], ПК виражається формулою

$$ПК = [(Зн. + Ум.) + Ем.інт.] \times Кр. ,$$

де *Зн.* – знання;

Ум. – уміння;

Ем.інт. – емоціональна інтелігентність;

Кр. – креативність.

На думку, П. Горкуненко, складовими ПК майбутнього економіста є: фундаментальні знання наукової дисципліни з урахуванням сучасних підходів до її вивчення, тенденцій, наукових досліджень, розробок найактуальніших проблем; знання методології наукового пошуку; мовна та іншомовна компетенції, що містять уміння довести свої думки стосовно визначеної проблеми не лише рідною, але й іноземною мовами; інформаційно-комп'ютерна компетенція, яка містить уміння знати і використовувати інформаційні джерела та комп'ютерну техніку на рівні користувача, а також навички аналізу, відбору і вмілого використання отриманої інформації; соціологічна компетенція; правова компетенція; професійний ріст, постійне підвищення ПК [2].

У межах нашого дослідження потребує уточнення структура ПК фахівця економічного профілю.

Г. О. Копил у своєму дисертаційному дослідженні визначає такі компоненти ПК фахівців з міжнародної економіки:

мотиваційно-ціннісний компонент (містить наявність інтересу до поглибленого вивчення фахових дисциплін; усвідомлення значущості компетенцій, безпосередньо пов'язаних з економічною діяльністю, для майбутньої професійної діяльності; прагнення до набуття конкурентоспроможних умінь та навичок);

інформаційно-перцептивний компонент (містить здатність до компетентного сприйняття й аналізу професійно важливої інформації; здатність до запозичення кращих зразків підприємницької культури у вітчизняній і зарубіжній економіці);

операційно-дієвий компонент (виявляється в умінні застосовувати набуті професійно важливі знання у професійній діяльності з оптимальною користю; реалізовувати пріоритетні компетенції, властиві галузі міжнародної економіки; компетентно спілкуватись з іноземними діловими партнерами, а саме: умінні розуміти позицію співрозмовника, налагоджувати довірливий контакт із

співрозмовником, створювати атмосферу діловитості, порозуміння, передбачати конфліктні ситуації та запобігати їм) [6].

На основі узагальнення літературних джерел з проблеми дослідження нами визначено структуру ПК майбутніх економістів, що має такі компоненти:

1) *компетенції у сфері економічної діяльності* (економічне мислення; знання методів економічного аналізу; наявність системного уявлення про структуру і тенденції розвитку української та світової економіки; знання принципів прийняття і реалізації економічних рішень на мікро- та макрорівнях; уміння використовувати економічну інформацію у професійній, виробничій діяльності і повсякденному житті; уміння здійснювати пошук економічної інформації; уміння проводити економічний, стратегічний аналіз та оцінку фінансово-господарської діяльності підприємств; уміння проводити контроль, аудит, перевірку грошових коштів, виробничих запасів, основних фондів у підприємствах, організаціях, установах тощо);

2) *компетенції в інших сферах професійної діяльності* (система знань з фінансів, маркетингу, аудиту, міжнародної економіки, права, менеджменту; знання нормативно-правової бази);

3) *інформаційно-комп'ютерна компетенція* (стосується роботи з комп'ютерною технікою і визначається таким переліком знань та вмінь: знання теоретичних основ функціонування комп'ютерної техніки; уміння працювати в мережі Internet; уміння користуватися електронною поштою; уміння працювати із спеціалізованим програмним забезпеченням; уміння ефективно застосувати інформаційні технології і відповідні програми у професійній діяльності);

4) *комунікативна компетенція* (знання ділового етикету та основ конфліктології, толерантність до існування інших поглядів, ефективна групова взаємодія, позитивна установка щодо себе й оточуючих тощо);

5) *компетенція у сфері самовизначення і саморегуляції* особистісних якостей (адекватна самооцінка, впевненість у собі, самоконтроль, самоефективність, високий рівень мотивації до досягнень, визнання необхідності неперервної освіти впродовж життя тощо);

б) *виробничо-діяльнісна компетенція* (передбачає знання посадових інструкцій згідно з кваліфікацією фахівця, а саме: обізнаність з вимогами, функціями, правами, обов'язками; знання основ етикету).

Проведене дослідження свідчить, що основними критеріями набуття таких компетенцій майбутніми економістами під час навчання у вищому навчальному закладі є успішність у навчальній діяльності й особистісний розвиток кожного студента.

У контексті нашого дослідження на основі аналізу науково-педагогічної літератури нами виокремлено **чинники**, які впливають на формування ПК. Її змістовне наповнення зумовлюється багатьма зовнішніми чинниками: рівнем розвитку технології, науки, техніки, економіки, освіти; процесами, що відбуваються в суспільстві; суспільним замовленням, яке відображає загальний рівень суспільно-економічного розвитку суспільства, людської цивілізації загалом [14]. Ефективність формування ПК майбутнього фахівця залежить також від внутрішніх чинників сформованості: від рівня таких особистісних якостей, як мотивація досягнення успіху, рівня самооцінки особистості [4].

Ефективність застосування компетентісного підходу у професійній підготовці фахівця економічного профілю забезпечується низкою педагогічних умов. На основі аналізу та узагальнення педагогічного досвіду з досліджуваної проблеми й опираючись на дослідження В. Г. Первутинського [9], ми об'єднали **педагогічні умови формування ПК** у чотири взаємопов'язаних між собою блоки.

Організаційні педагогічні умови передбачають організацію навчального процесу з метою підвищення рівня компетентності:

визначення критеріїв та рівнів ПК;

визначення груп умінь, які повинен мати компетентний фахівець [11];

створення компетентнісної моделі фахівця;

визначення цілей і завдань навчальних курсів на базі компетентної моделі фахівця;

розробка компетентнісно-зорієнтованих програм фахових дисциплін, де до кожного модуля подано перелік компетенцій, що формуються через його опанування [12];

визначення показників оцінювання компетентності [11].

Методичні містять:

коригування змісту навчальних занять відповідно до цілей компетентнісного підходу;

інтеграцію різноманітних дисциплін, спецкурсів [11];

проектування викладачем навчального процесу, яке передбачає розробку змісту лекцій, практичних занять, завдань для самостійної роботи студентів з метою формування ПК [12];

відображення у змісті навчання професійно спрямованої структурованої інформації проблемного характеру;

професійно-обґрунтований вибір мотивів та цілей навчального процесу в контексті потрібної якості знань, умінь і навичок з предмету;

виконання реальних проектних завдань та програм, спрямованих на вдосконалення професійної економічної діяльності, забезпечення конкурентоспроможності продукту праці для реальних закладів економічної підготовки [8].

Технологічні:

коригування відповідно до цілей компетентнісного підходу контрольно-оцінювальних підходів до результатів навчання;

використання практико-орієнтованих технологій, інтерактивних форм і методів навчання, підбір технічного оснащення занять;

застосування міжпредметних зв'язків [11].

Акмеологічні (психолого-педагогічні) містять:

створення системи стимулювання та мотивації: посилення інтересу до вдосконалення і формування ПК;

оптимальний підбір матеріалу з метою зміцнення всіх складових мотивації (потреб, інтересів, емоцій);

добір відповідних навчальних матеріалів, що мають творчий характер, стимулюють розумову активність студентів;

стимулювання самостійного опанування знань;

заохочення до розвитку творчої ініціативи у комунікативній діяльності [6];

створення атмосфери співпраці та співтворчості між усіма учасниками освітнього процесу;

формування відповідних професійних цінностей щодо відповідальності за результати праці, особистісного сприйняття професійних проблем і завдань [8];

формування комунікативності особистості, її здатності до відкритого спілкування, налагодження міжособистісних стосунків, формування критичного підходу майбутніх фахівців у процесі спілкування як до самого себе, так і до своїх висловлювань, рівня й якості свого мовлення, а також до таких самих показників професійної діяльності ділового партнера [6];

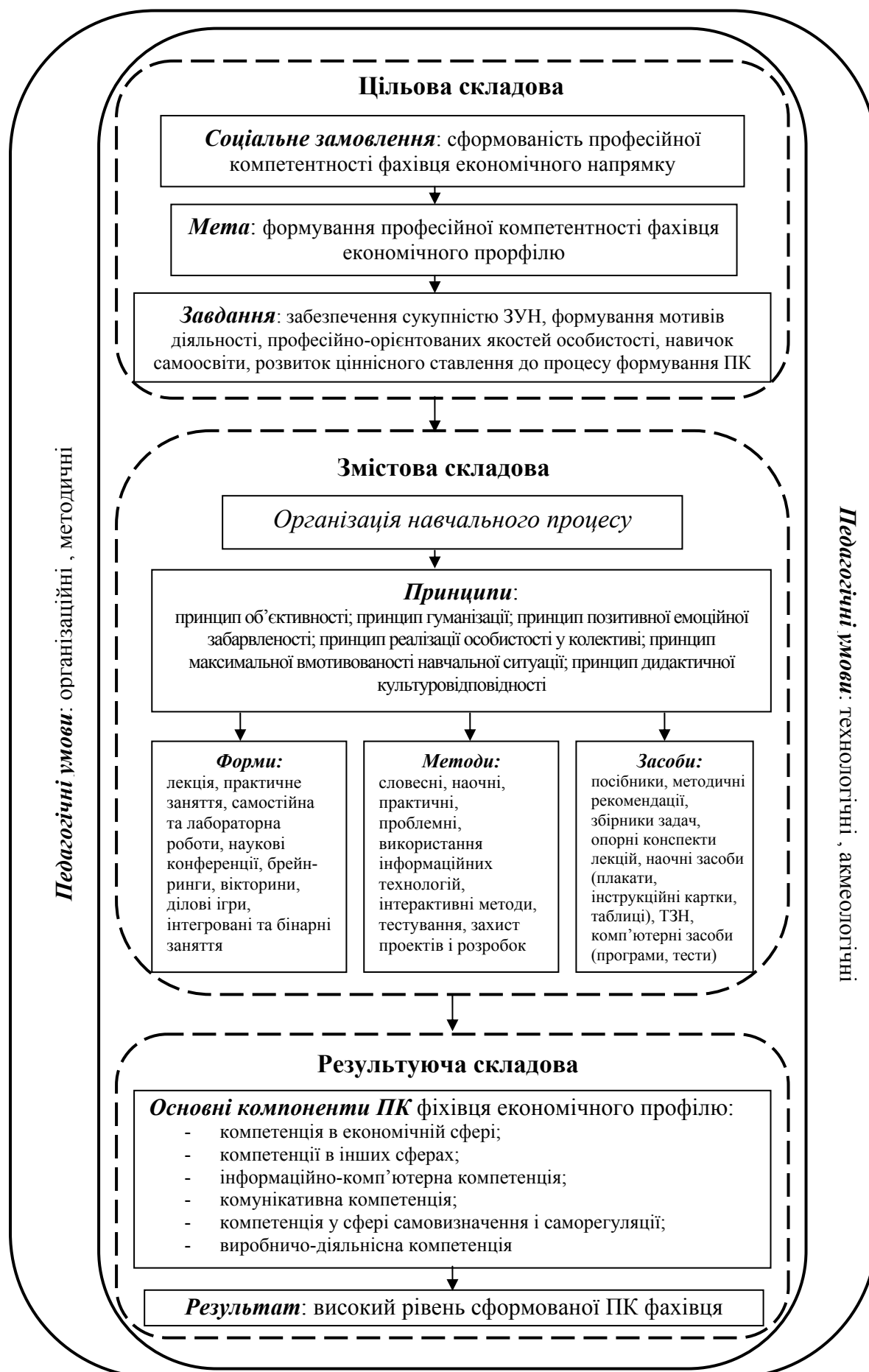
формування функціональних професійних знань і вмінь;

опанування у професійній діяльності сучасних технологій особистісного впливу на якість економічної діяльності [8].

На основі визначених вище основних структурних елементів нами розроблено **модель формування ПК** фахівця економічного профілю, яка містить цільову, змістовну та результуючу складові (див. рисунок).

Отже, актуальність досліджуваної проблеми зумовлена важливістю формування ПК у майбутніх фахівців економічного напрямку і визначається специфікою їх професійних обов'язків, що безпосередньо стосується вирішення економічних проблем; зростаючими вимогами ринкової економіки до ПК фахівців; необхідністю формування в новій генерації спеціалістів системи професійних особистісних якостей та знань.

Подальшими напрямками дослідження є узагальнення та більш глибоке уточнення категоріального апарату, виявлення і класифікація різних видів ПК, висвітлення особливостей формування ПК фахівців певного напрямку та спеціальності.

Модель формування професійної компетентності фахівця економічного профілю

Список використаної літератури

1. Белолипецкий, В. К. Этика и культура управления : учебно-практическое пособие / В. К. Белолипецкий, Л. Г. Павлова. – М. : ИКЦ “Март”, 2004. – 384 с.
2. Горкуненко, П. Формування професійної компетентності викладача педагогічного вищого навчального закладу І–ІІ рівнів акредитації в контексті загальноєвропейської інтеграції [Електронний ресурс] / П. Горкуненко // Нова педагогічна думка. – 2010. – №1. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2010_1/Gorkunen.pdf.
3. Горобець, С. А. Теоретичні засади проблеми формування професійної компетентності майбутнього фахівця-економіста / С. А. Горобець // Вісник Житомирського держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – Вип. 31. – С. 106–109.
4. Дибкова, Л. М. Індивідуальний підхід у формуванні професійної компетентності майбутніх економістів : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Л. М. Дибкова ; АПН України ; Інститут вищої освіти. – К., 2006. – 227 с.
5. Калінін, В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / В. О. Калінін. – Житомир, 2005. – 311 с.
6. Копил, Г. О. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з міжнародної економіки у процесі вивчення іноземних мов : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Г. О. Копил. – 2007.
7. Лебедев, О. Е. Компетентностный подход в образовании / О. Е. Лебедев // Школьные технологии. – 2004. – №5. – С. 3–12.
8. Лозовецька, В. Т. Теоретико-методологічні основи професійного навчання молодшого спеціаліста сільськогосподарського профілю : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / В. Т. Лозовецька ; Національний аграрний ун-т. – К., 2002. – 579 с.
9. Первутинский, В. Г. Современные подходы к развитию профессиональной компетентности студентов : монография / В. Г. Первутинский. – Спб., 2002.
10. Психологический словарь / под ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
11. Сікора, Я. Б. Модель формування професійної компетентності майбутнього вчителя інформатики [Електронний ресурс] / Я. Б. Сікора // Наука в інформаційному пространстві : матеріали IV Міжнародної науково-практичної Інтернет-

конференції, (15–16 октября 2008 г.). – Режим доступа : http://www.confcontact.com/2008oktInet_tezi/pe_sikora.htm.

12. Скворцова, С. О. Формування професійної компетентності в майбутнього вчителя математики [Електронний ресурс] / С. О. Скворцова // Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку. – 2010. – Вип. №4. – Режим доступа : http://www.intellect-invest.org.ua/ukr/pedagog_editions_e-magazine_pedagogical_science_vypuski_n4_2010_st_4/.

13. Хуторской, А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования / А. В. Хуторской // Народное образование. – 2003. – №2. – С. 58–64.

14. Чаплак, М. Сучасні тенденції формування професійної компетентності майбутніх педагогів [Електронний ресурс] / М. Чаплак, С. Котова // Современные вопросы мировой науки – 2010: матеріали конференції. – Режим доступа : http://www.rusnauka.com/4_SWMN_2010/Pedagogica/58932.doc.htm.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Романишина Л. М.